

Større anmeldelser

Middelalderens Danmark

Af Steinar Imsen

Per Ingesman, Ulla Kjær, Per Kristian Madsen og Jens Velle (red.): *Middelalderens Danmark. Kultur og samfund fra trosskifte til reformation*. (Gads forlag, 1999). 375 s., 225 kr.

Det har vært middelalderår i Danmark med seminarer, utstillinger, publikasjoner, konserter, teaterforestillinger, film, løyer og moro. Middelalderen er in som aldri før. Guiden til Middelalderårets arrangementer (utgitt i et opplag på 200.000 av sekretariatet for Middelalder 99) vitner om en imponerende innsats for å selge middelalderen til så vel de intellektuelt trengende som til en opplevelshungrig offentlighet med gane for eksotikum. I middelalderens tegn skal således danskene føres over i det nye årtusen. I dette kan det ligge både dyp innsikt og romlende eskapisme. Foreliggende bok, hvortil Danmarks fremste middelalderhistorikere har ytt sin skjerv, kan på sett og vis betraktes som en slags veiledende katalog, eller grunnbok, som redaktørene selv kaller den, til denne mangfoldige presentasjon av middelalderen for den menige danske.

Det er blitt ei fin bok, som uten tvil vil tjene sin hensikt. Ikke bare den dannede allmennhet, men også studenter og andre mer lesende vil kunne dra nytte av den. Som håndbøker flest er den preget av en åpen og liberal holdning til samfunn og kultur. Her er ingen egentlige ideologiske, enn si doktrinære føringer og forklaringer, og derfor heller ingen ansatser til

dypere syntese. Skjønt helt fri for teleologi er boka ikke ettersom »europeiseringen« av Danmark ikke bare markerer bokas inngang og utgang, men også danner en slags klangbunn for de øvrige bidragene. Det var takket være Europa at Danmark ble dansk, kan vi lese mellom linjene. For en utenforstående nordmann virker denne *hommage à l'Europe* noe kunstig og fremmedartet, dels fordi Norden spiller en relativt beskjeden rolle i denne historien, men kanskje særlig fordi mange av oss nord for Skagen forestiller oss å bo i »annerledeslandet«.

Boka er disponert over en blandet kronologisk og tematisk lest med en hoveddel om den politiske og samfunnsmessige utviklingen ca. 800 til reformasjonen (s. 8-207) og en tilleggsdel hovedsakelig om materiell og åndelig kultur (s. 208-333), samt de allerede omtalte innlednings- og avslutningskapitlene. Hoveddelen rommer i tillegg til Ingesmans presentasjon av middelalderen som periode i europeisk og dansk historie fire kronologiske oversiktskapitler over vikingtid og dansk middelalder, samt en rekke fordypningskapitler om kongemakten, kirken, adelen, byene, og bondesamfunnet med dertil hørende materielle rammevilkår. Det hele er pedagogisk vel anrettet, selv om enkelte av oversiktskapitlene kan bli noe kompakte og vanskelige å trenge inn i for den som kanskje ikke kjenner historien så godt på forhånd. Mest vellykket har Erik Ulsig vært med sin introduksjon til høymiddelalderen,

idet han har maktet å fortøye de viktigste begivenhetene i rikshistorien til noen hovedtrekk i samfunnsutviklingen. Blant fordypningskapitlene er der imidlertid en rekke perler hvor kombinasjonen av konkret anskueliggjøring og mer generaliserende slutninger er godt balansert. Særlig vil jeg framheve Ole Fengers »Med lov skal land bygges«, som er noe av det beste jeg har lest av popularisert rettshistorie. Også Anders Bøghs »Kongen og hans magt«, Per Ingemans »Kirken i samfundet« og Erland Porsmoses »Landsbyens verden« holder høy standard både faglig og formidlingsmessig, uten forkleinelse for de andre bidragsyterne. Også de kulturhistoriske tilleggs-kapitlene er informative og velskrevne.

Alt i alt er det en velpolert middelalder vi presenteres for. Samfunnet var dynamisk, heter det. Det ble hele tiden modernisert, og utviklingen var nokså lineær, trass i både borgerkriger på 1100-tallet og litt krise i senmiddelalderen, som på sett og vis kommer i skyggen av den nasjonale gjenreisningen og den påståtte statsveksten etter 1340. Impulsene kommer hele tiden utenfra, det vil hovedsakelig si sørfra og vestfra, og omplantes i dansk jord av landets ledende menn i kongens og kirkens tjeneste. Man spør seg uvilkårlig, hvor er konfliktene, og hvor er den menige danske? I Erland Porsmoses ellers utmerkede bidrag om landsbysamfunnet eksisterer knapt bøndene som aktører i lokaløffentlighet og politikk. Riktignok får vi vite at de har noe fellesskap i landsbyen, men ellers, i forhold til nabolandsbyene, til herren på godset, til øvrigheten og til herredet, hører vi så godt som ingenting om dem. Det synes å gjelde generelt, at mens rikshistorien, kongemakten, kirken, geistligheten og adelen har fått det meste av plassen i den første hoveddelen, avspises bøndene og bondesamfunnet med Erland Porsmose bidrag. Perspektivet er således meget tradisjonelt,

ovenfra og nedad. Porsmose skriver ellers på s. 171 om landsbyfellesskapets oppløsning ved landboreformene i de siste tiårene av 1700-tallet som om det var tale om avskaffelsen av en nærmest uforanderlig landsbyordning siden middelalderens morgen. Men det var jo ikke tilfellet. Også landsbyen og landsbysamfunnet endret seg gjennom middelalder og tidlig nytid, ikke minst som følge av politiske og økonomiske rammebetingelser. Landsbybegrepet, som mange andre sentrale begreper i denne boka, problematiseres ellers ikke – verken som økonomisk enhet, topografisk begrep eller sosial organisasjon. Og hva med forholdet mellom landsbyfellesskapet og det offentlige fellesskapet på herredsnivå? Jeg merker meg også at Porsmose på s. 173f. ikke tar høyde for de kriseaktige svingningene som vitterlig fant sted i det gamle samfunnet og de antatt økologiske konsekvensene av befolkningsvekst og agrar ekspansjon i høymiddelalderen. Det er for øvrig interessant at Porsmose påviser at jo fruktbarere egnen desto fattigere bønder, og vise versa. Det er videre påfallende sett fra norsk side at Danmark ikke ble matrikulert før i 1680-årene (s. 178f.). I Norge skjedde det en slags matrikulering, eller i alle fall en landsomfattende taksering av gårdene, allerede i slutten av 1200-tallet, for ikke å tale om den iver danske myndigheter utviste på matrikuleringsfronten hos oss fra 1640-årene av, og med to store matrikuleringskommisjoner i 1660-årene.

Kommunalismen mangler med andre ord i denne boka, både i framstillingen av bondesamfunnet og langt på vei også i kapitlet om byene. I stedet har man latt Bjørn Poulsen skrive om »Dagliglivets fellesskaper«, noe som viser seg å favne om en rekke fenomener i dagliglivet og privat- og intimsfæren, så som latrineforhold, boligstandard og mye mer. Kapitlet er på ingen måte dårlig skrevet,

men det blir i meste laget av litt av hvert om mangt og meget hvor det sentrale spørsmålet om sosial organisasjon drukner i dagliglivets trivialiteter. Og vi vet at Poulsen kan bedre. Hvordan kan han forresten vite at vold var vanligere enn tyveri i middelalderen, og at middelalderdansken var mer voldelig enn f.eks. 1500-tallsdansen (s. 190, 192)? Ellers er det oppmuntrende å høre at alt visstnok ble bedre i senmiddelalderen, boligstandard, bekledning, mat osv., for ikke snakke om den økte sosiale mobiliteten som bragte folk opp fra bondekår til bispeseter.

At klassekampen er død, får nå så være, men bondeopprørene, hvor er de? (Jeg har funnet dem nevnt en gang hos Poulsen, og da nærmest en passant s. 206). Hvor er konfliktene? Hvor er disharmonien i samfunnet og kulturen? Også hos Anders Bøgh, som skriver om statsutviklingen, savnes en slik dimensjon, enda han jo tidligere har markert seg som en historiker med sans for bondebråk. Er de en gang unge og sinte historikere i ferd med å bli eldre og etablerte også i Danmark? Fra norsk side er ellers Bøghs sterke understrekning av den politiske sentraliseringen etter 1340 tankevekkende, ikke bare fordi den står i et motsatt proporsjonalt forhold til den påstått norske statsoppløsningen, men også fordi den skjedde parallelt med utviklingen av en stadig mer »føydalisert« lokal forvaltningsform, i alle fall i Norge.¹ Det hadde vært interessant om Bøgh hadde problematisert dette noe mer og trukket resten av Norden inn i utviklingen av dette nye politiske systemet, som jo skulle komme til å omfatte oss alle. Når Danmark politisk sett ble formet på nytt i senmiddelalderen, var det en prosess som jo angikk mange flere enn danskene. Her er virkelig savnet av et mer »nordisk« grep påtrengende.

Anders Bøgh gir også til beste interessante synspunkter på dronning Margretes posisjon i Danmark etter kong Olavs

død, synspunkter han tidligere har luftet i *Siden Saxo* (nr. 2, 1997). Således sier han om Olav: »Da han døde i 1387, blev hans mor valgt til rigets formynder med det formål at styre landet, indtil hun og stormændene i fællesskab havde fundet en ny konge. I mellemtiden skulle hun blandt andet overholde bestemmelserne i håndfæstningen fra 1376. Imidlertid fik hun takket være en tysk kejserligt og paveligt autoriseret notar opstillet nogle dokumenter, hvorefter hun var valgt til rigsstyret/fyrste på livstid med ret til at udpege sin egen efterfølger; og her tales ikke om, at hun skal overholde nogen håndfæstning eller lignende. I det omfang disse dokumenter kom til at stå til troende, hvilket de tilsyneladende gjorde, indtog Margrete altså en hidtil aldrig set statsretlig position i Danmark. Snart efter kunne hun føje Norge og Sverige til sine besiddelser.«

Nå kan det med god grunn diskuteres hvor stor vekt vi skal legge på et slikt juridisk bestillingsarbeid som det Margrete fikk den keiserlig notaren til å skrive. Skal vi være riktig kritiske, og det bør vi jo være, så forteller denne betenkningen og de andre dokumentene Bøgh trekker fram til støtte for sitt syn først og fremst om Margretes ambisjoner og om den statsrettslige oppfatning hun forsøkte å pådutte omverdenen. Det var således helt i tråd med dette da byrådet i Lübeck i februar 1396, i et brev til de prøysiske stedene, sa at dronningen hadde meddelt dem at hun hadde overdratt kongeriket Danmark til kongen av Norge (*Danmarks Riges Breve* 4. r. VI, s. 13). Av en helt annen statsrettslig kaliber er for øvrig de dokumentene som Margrete med det norske riksrådets hjelp fikk utstedt i Oslo i februar 1388. Der blir hun blant annet anerkjent som stammor for et nytt norsk dynasti. Dette banet igjen veien for mottakelsen av Erik av Pommern som norsk arvekonge året etter. Den norske arverikeforfatningen og Norges

plass som et slags husmaktområde for det nye unionsmonarkiet kom til å spille en ikke ubetydelig rolle i Margretes dynastipolitikk og for hennes bestrebelser på å innføre arvelig suksesjon i Danmark og Sverige. (At den norske løve forekommer i det nye unionsseglets hjerteskjold, noe Jens Olesen lar være å kommentere ved avbildningen av seglet på s. 45, understreker dette poenget).

Som en følge av den stadig mer intense europeiseringen, som ifølge Olesen var på sitt sterkeste i hele Norden i senmiddelalderen (s. 40), ble altså Danmark mer dansk, paradoksalt nok. Man spør seg uvegerlig om hvor dansk dette Danmark egentlig ble? Det sier nemlig boka lite om, ettersom den synes mer opptatt av kulturlånene enn av de hjemlige forutsetningene og deres betydning for samfunns- og kulturutviklingen. Nå er det ikke bare det nasjonale som er tonet ned. Også de regionale forskjellene er stort sett et ikke-tema. Men dette er jo ikke uproblematisk. Som kjent ble ikke Danmark samlet under en lov før i 1680-årene. I 1536 talte man der til lands til og med om Norge som et framtidig ledemot på linje med de danske land. Hvor dansk var eksempelvis Skåne, som i en periode lå under den norsk-svenske kongen, eller Gotland med sin rot i svensk kultur og samfunnsform, som ble dansk i 1361, for ikke å snakke om Sønderjylland, som alt i høymiddelalderen ble knyttet til den tyske territorialfyrstelige verden. På sett og vis ble vel Slesvig den mest europeiserte delen av Danmark. Hva med forholdet mellom tysk og dansk, kulturelt og politisk, hva med det danske språket, og hva med politiske forskyvninger mellom de danske land? Boka begynner på sett og vis med Harald Blåtanns Jellinge og ender med Erik av Pommerns og oldenborgernes København. Og hvor er de skiftende historiker-generasjonenes forsøk på å gi mening til Danmarks historie i middelalderen?

Ellers er det lite av smått å ta fatt i, bokas vide ramme og mange medarbeidere tatt i betraktning. Om periodiseringen sier Ingesman (s. 8) at det for Europas vedkommende er vanlig å bruke 1250 som skille mellom høymiddelalder og senmiddelalder. Men dette er ikke helt uproblematisk, da grensen ved 1250 helst er et tysk eller kanskje tysk-italiensk historiografisk fenomen knyttet til keiser Frederik II og hohensauterdynastiets fall. Jeg er også i tvil om den allmenne gyldigheten av Ingesmans påstand om at middelalderens verdensbilde hadde som utgangspunkt »den faste overbevisning om, at Gud havde åbenbaret den endegyldige sandhed i den kristne kirkes hellige skrift, Bibelen« (s. 9, min uth.). I beste fall er formuleringen noe uheldig. Likeledes har jeg problemer med å godta at middelalderkulturen var mer gjennomsyret av religiøse forestillinger enn eksempelvis hundreåret etter reformasjonen (ibid.). Europeerne synes å ha vært minst like mye besatt av religion på 1500- som på 1300-tallet. Og endelig er det positivt galt av Ingesman å snakke om den italienske renessansen som et 1400-tallsfenomen. Den var faktisk godt i gang allerede med Petrarca og Boccaccio (s. 11).

Avbildningen av Lübecks bysegl s. 161 sies å forestille en hansekogge, men så vidt jeg kan se er det snarere tale om et vikingeaktig skip med dragehode i begge ender. Men småplukk og anmelderønsker til tross kan *Middelalderens Danmark* på det varmeste anbefales som veileder inn i Danmarks middelalder, også for mine ikke fullt så europeiserte landsmenn.

1. Også Jens Olesen presenterer et beslektet synspunkt i sin introduksjon av senmiddelalderen (s. 40), idet han sier at »Statsforvaltningen og -administrationen blev udbygget i dette tidsrum, og samfundet med dets fire stændergrupper udviklede sig økonomisk og socialt.«